

ARTYKUŁY

*Lew W. Nikiforow**

PAŃSTWO I GOSPODARKA W ROSJI: LEKCJE XX WIEKU

Jedną ze specyficznych cech Rosji była i jest ogromna rola państwa (przede wszystkim systemu władzy państwowo-politycznej) w gospodarczym i społecznym rozwoju kraju. Istotna rola czynników państwowo-politycznych stanowi historyczny wynik całokształtu uwarunkowań rozwoju Rosji. Szczególnie dużą rolę czynniki te odegrały w XX wieku, kiedy pod ich decydującym wpływem został w kraju skonstruowany jednolity upaństwowiony system społeczny – system oligarchizmu państwowego, obejmujący oraz podporządkowujący sobie gospodarcze, społeczne, polityczne, ideologiczne, społeczno-kulturalne, społeczno-psychologiczne i inne aspekty życia społecznego.

Wyjaśnienie przyczyn, które zrodziły ten system, roli państwa w jego powstaniu, jego treści społecznej i następstw jest konieczne do zrozumienia i oceny kierunku, możliwości, sprzeczności, zagrożeń i perspektyw rozwoju kraju w okresie poradzieckim¹.

PODSTAWY I ISTOTA SYSTEMU PAŃSTWOWO-OLIGARCHICZNEGO

Stworzenie upaństwowionego systemu było efektem szybko postępującego procesu upaństwowienia gospodarki opartego na planowych zasadach prowadzenia gospodarki narodowej, redukcji NEP z jego wielosystemowością i stosunkami rynkowymi, rozszerzenia własności państwowej na wszystkie dziedziny gospodarki, umocnienia państwowego dyktatu politycznego i ideologicznego oraz braku sił społecznych, które byłyby zdolne mu się przeciwstawić.

* Rosyjska Akademia Nauk.

¹ W artykule autor nie analizuje końca okresu przedradzieckiego, gdyż zalicza go do spuścizny XIX wieku. Jego rozważania dotyczą okresu radzieckiego i poradzieckiego.

Niedozwolonym uproszczeniem byłoby jednak doszukiwanie się w rozszerzeniu, umocnieniu, a następnie przekształceniu upaństwowienia w system społeczny jedynie efektu wprowadzenia i realizacji panowania władzy państwowo-politycznej nad społeczeństwem, w tym również nad klasą robotniczą, której dyktaturę ta władza jakoby urzeczywistniała. Jeśli upaństwowienie byłoby oparte tylko na władzy politycznej i nie miało określonych wieloletnich podstaw w gospodarce i innych dziedzinach życia społecznego, to nie mogłoby przekształcić się w system reprodukujący się, którego funkcjonowanie stosunkowo szybko skończyłoby się niepowodzeniem.

Rzeczywistość była znacznie bardziej skomplikowana. Nie wpisywała się ona w ramy upaństwowienia, ale dawała mu pewne podstawy ekonomiczne, społeczne, społeczno-psychologiczne i inne. Rozpoczęte upaństwowienie opierało się na wykorzystaniu wielu obiektywnych potrzeb i tendencji rozwoju industrialnego. Władza państwowa, realizując programy uprzemysłowienia i społeczno-gospodarczej przebudowy społeczeństwa, w znacznej mierze świadomie, a częściowo intuicyjnie, wykorzystwała pewne obiektywne czynniki sprzyjające upaństwowieniu.

Ekonomiczne upaństwowienie opierało się przede wszystkim na konieczności podwyższenia stopnia nacjonalizacji produkcji jako przesłanki i rezultatu przejścia do stadium industrialnego i dalszego jej rozwoju. Jak wiadomo, poziom realnej nacjonalizacji produkcji, tzn. umocnienia wzajemnych powiązań produkcyjnych, był w Rosji w pierwszym trzydziestoleciu XX wieku niski. W warunkach gospodarki wielostrukturalnej, głównie chłopskiej, funkcje uzupełnienia brakujących, samorozwijających się powiązań produkcyjnych i ich regulowania mogło pełnić państwo, co właśnie zaczęło czynić w okresie NEP-u. Państwo mogło do tego wykorzystywać różne instytucje i mechanizmy. Z punktu widzenia władzy państwowej najbardziej uniwersalnym sposobem rozwiązania tego zadania było przekształcenie większej części obiektów działalności gospodarczej i zasobów społecznych we własność państwową i częściowo kontrolowaną przez państwo własność spółdzielczą. Taki wariant stwarzał możliwości bezpośredniego scentralizowanego regulowania zachodzących procesów, koncentracji i alokacji zasobów, w tym w celu industrializacji. Jednocześnie formalnie jakoby tworzone podstawy ekonomiczne socjalizmu w wyniku likwidacji własności prywatnej. Dlatego własność prywatna przekształcała się w główną instytucję upaństwowienia społeczeństwa.

Za podstawę *społeczną* upaństwowienia służyło usunięcie (w rezultacie zatwierdzenia własności państwowej) tych aspektów zróżnicowania społecznego, które były związane z prywatną własnością środków produkcji (przeciwstawienie właścicieli i niewłaścicieli, różnych grup właścicieli itp.). Wobec państwa, będącego właścicielem środków produkcji i zasobów społecznych, formalnie wszyscy byli równi. Do tego własność państwowa podawała się jedynie za formę realizacji własności całego narodu, tj. własności socjalistycznej.

Upaństwowienie *społeczno-psychologiczne* było łatwiejsze do zaakceptowania w warunkach skłonności głównych warstw społeczeństwa do życia we wspólnocie, do egalitaryzmu społecznego, niechęci do kapitalistycznych form zróżnicowania

i przy historycznie ukształtowanym uznaniu zwierzchnictwa władzy państwowej nad społeczeństwem.

Nadanie ekonomicznym i innym dziedzinom stosunków społecznych form upaństwowionych, przy jednoczesnej likwidacji tych stosunków, które w swojej istocie były przeciwne (lub nie poddawały się) upaństwowieniu, oraz budowa całokształtu upaństwowionych instytucji i mechanizmów zapewniających gospodarce, społeczne i inne powiązania społeczne – wszystkie te procesy przekształciły narastające upaństwowienie w specyficzny znacjonalizowany system społeczny.

Specyfika tego systemu była uwarunkowana przede wszystkim tym, że jego powstanie nie było rezultatem naturalnej historycznej transformacji stosunków społecznych, lecz celowo ukierunkowanych działań władzy państwowo-politycznej w nieokreślonych warunkach społeczno-politycznych. To odpowiednio miało wpływ na istotę systemu, jego stosunki gospodarcze, strukturę społeczną, powiązanie różnych aspektów stosunków społecznych, siły motoryczne rozwoju, treści sprzeczności społecznych oraz na końcowe wyniki rozwoju.

Podstawą polityczno-ekonomiczną kształtującego się systemu społecznego było zrośnięcie, nierozzerwalność władzy państwowej i własności. *Sama władza przekształcała się w obiekt własności, której posiadanie pozwalało na dysponowanie innymi obiektami władzy państwowej, tzn. zasobami społecznymi, i na reprodukcję zwierzchnictwa stosunków państwowo-politycznych w społeczeństwie.* W rezultacie powiązanie „władza państwowa–własność państwowa” stało się podstawowym stosunkiem nowego systemu społecznego. Oddzielenie władzy państwowej od własności państwowej byłoby równoznaczne z likwidacją kształtującego się znacjonalizowanego systemu, w którym państwo jako właściciel stało się najważniejszym podmiotem ekonomicznych i innych stosunków społecznych. Zarówno istota jak i forma własności stawała się państwowa, tzn. naród został z niej wywłaszczony.

Od początku становienia upaństwowionego systemu nastąpił więc zasadniczy odwrót w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego od proklamowanych celów przekazania środków produkcji i dóbr społecznych we wspólną własność narodu i zbudowania na tej podstawie socjalizmu.

Oznacza to, że dla upaństwowionego systemu wewnątrznie właściwa jest sprzeczność między państwem, które skupiło w swoich rękach władzę polityczną i gospodarczą, a narodem, który stał się politycznie, ekonomicznie, społecznie itd. zależny od państwa i realizowanych przez nie strategii.

W zasadzie stosunki władza państwowa–własność państwowa oraz państwo (właściciel)–naród (niewłaściciel) określiły, po pierwsze, specyfikę całokształtu stosunków gospodarczych, po drugie, podstawy i zasady kształtowania społecznej struktury społeczeństwa, po trzecie, charakter wzajemnych powiązań między różnymi stronami stosunków społecznych i, po czwarte, główne linie sprzeczności upaństwowionego systemu.

Natomiast stosunki gospodarcze przede wszystkim ograniczały się do tego ich zasięgu, który obejmowało upaństwowienie, unifikacja i hierarchicznie zbudowa-

wane wzajemne powiązania, zapewniające ekonomiczny dyktat państwa. Te stosunki, które w zasadzie nie mieszczą się w ramach upaństwowienia i którym nie można nadać upaństwowionej formy itp., stawały się dla tego systemu zbędne lub przeszkadzające mu, podważające jego podstawy. Były one albo likwidowane, albo marginalizowane. Taki los spotkał produkcję towarową, rynkowe mechanizmy i instytucje, stosunki powstające pod wpływem czynników naturalnych i przyrodniczych (rolnicze, ekologiczne i in.), prywatne formy własności itd. W efekcie powstała nierozwiązywalna sprzeczność między specyficznymi (upaństwowionymi) i ogólnymi stosunkami a instytucjami gospodarczymi. Sprzeczność ta zmusiła upaństwowiony system do zdławienia tych ostatnich sposobami nieekonomicznymi, w tym za pomocą przymusu administracyjnego.

Polityczno-ekonomiczne panowanie państwa dało również podstawy nowej struktury społecznej, kształtującej się w zależności od stopnia powiązania różnych warstw z władzą (lub oddalenia od niej). W takiej strukturze przede wszystkim wydzieliła się hierarchicznie zorganizowana (zależnie od pełnionych funkcji) i ograniczona warstwa nosicieli władzy. Warstwa ta, pełniąc władcze funkcje polityczno-gospodarcze, stawała się podmiotem stosunków własnościowych i zajmowała uprzywilejowane miejsce w społeczeństwie.

Wiodące miejsce w społeczeństwie jego składnika państwowo-politycznego i połączenia go z bazą (własnością) ekonomiczną doprowadziło do upaństwowienia i podporządkowania jego ideologicznych, społeczno-kulturowych, światopoglądowych, etyczno-moralnych i innych aspektów stosunków społecznych. To zakłóciło ich normalny, naturalny rozwój, ponieważ większość z nich tylko pośrednio związana jest z czynnikami polityczno-ekonomicznymi i rozwija się stosunkowo samodzielnie, ponieważ są one rezultatem współdziałania bardzo wielu przyczyn i okoliczności. Odpowiednio, dla upaństwowionego systemu charakterystyczna jest sprzeczność między różnymi stronami stosunków społecznych, co stymulowało władzę państwową do nasilenia ich upaństwowienia i podporządkowania.

Przedstawiona specyfika istotnych cech upaństwowionego systemu zdeterminowała charakter i główne kierunki zawartych w nim sprzeczności:

- między władzą państwowo-polityczną i stosunkami ekonomicznymi, ponieważ kierunki i tendencje rozwoju tych ostatnich w wielu aspektach określane są przez logikę zachodzących w nich procesów, a upaństwowienie upraszcza i deformuje te procesy;
- między specyficznymi stosunkami i ogólnymi (niepaństwowymi) stosunkami ekonomicznymi w związku z ograniczeniem i likwidacją lub deformacją tych ostatnich;
- między wzrostem różnorodności i wzmocnienia powiązań produkcyjnych (zwiększeniem realnego poziomu społecznienia) i formalnym społecznieniem (upaństwowieniem) gospodarki, który w wielu aspektach zdeformował procesy społecznienia;

- między różnymi warstwami społecznymi, przede wszystkim zaś między mającą uprzywilejowaną pozycję warstwą właścicieli-dysponentów a narodem;
- między ekonomicznymi, społecznymi, etyczno-moralnymi interesami i bodźcami rozwoju a administracyjno-przymusowymi (łącznie z siłowymi) sposobami stanowienia i rozwoju upaństwowienia, wyrastającymi z jego niezgodności z wieloma stronami rozwoju społecznego.

Każdy z tych kierunków rozwijał się w dość skomplikowany, wzajemnie powiązany całościowy kształt sprzeczności, często krzyżujących się z innymi sprzecznościami. Ale w efekcie wszystkie one zbiegały się w jednym punkcie – niedostatecznej ekonomicznej i społecznej efektywności upaństwowionego systemu. Przy czym w miarę rozwoju produkcji oraz innych dziedzin życia społecznego, kultury, warunków bytowych itp. każda z wymienionych sprzeczności i wszystkie razem przeszkadzały we wzroście efektywności lub ją obniżały. Inaczej mówiąc, sprzeczności upaństwowionego systemu nie wpływały na jego umocnienie lub przebudowę, lecz na jego upadek, co świadczy o braku historycznej perspektywy dla tego rodzaju systemów społecznych.

Jeśli uogólnimy główne cechy upaństwowionego systemu, to przede wszystkim musimy zwrócić uwagę na:

- priorytet (dyktat) w rozwoju społecznym władzy państwowo-politycznej i jej połączenie z władzą ekonomiczną;
- tworzenie stosunkowo wąskiej, hierarchicznie zorganizowanej, posiadającej władzę warstwy dysponentów własności;
- zależność różnych stron stosunków społecznych od czynników państwowo-politycznych i polityczno-ekonomicznych;
- tendencje sprowadzania stosunków ekonomicznych i innych do upaństwowionych i odcięcia tych stosunków ekonomicznych, politycznych, społecznych, socjo-kulturowych itp., które nie odpowiadają lub przeszkadzają upaństwowieniu;
- powstanie tworzonego przez władzę zestawu administracyjno-przymusowych metod wprowadzania upaństwowienia.

Całościowy kształt tych cech jest ucieleśnieniem i wyrazem *oligarchicznej* istoty systemu społecznego. Oligarchia w tym przypadku – to nie jest po prostu panowanie niewielu, to system społeczny, zbudowany i hierarchicznie zorganizowany pod określonym wpływem państwa, jego sfery politycznej i polityczno-ekonomicznej, charakteryzujący się ograniczeniem stosunków społecznych przez upaństwowione formy, podporządkowanie ich państwu, hierarchizację stosunków społecznych, zwierzchnictwo władzy państwowej i jej koncentrację w rękach uprzywilejowanej warstwy, która jest organizującą i reprodukcją siłą społeczną upaństwowienia i jego pierwiastka oligarchicznego.

Pierwiastki oligarchiczne są organicznie związane z upaństwowieniem, razem z nim się rozwijają i umacniają. Dlatego powstawanie ustroju oligarchicznego jest kształtowaniem oligarchizmu państwowego. A zatem, oligarchizm państwowy zamiast obiecanego socjalizmu – taki jest efekt strategicznego ponepowskiego i antynepowskiego zwrotu w rozwoju Związku Radzieckiego w końcu lat 20. XX wieku.

STOSUNKI EKONOMICZNE SYSTEMU PAŃSTWOWO-OLIGARCHICZNEGO

Zrośnięcie się władzy politycznej i własności państwowej w rzeczy samej przekształciło upaństwowione stosunki ekonomiczne, wyrastające z tego wzajemnego związku, w stosunki polityczno-ekonomiczne.

Przede wszystkim dotyczy to głównego sposobu połączenia władzy i właścicieli – centralizmu, który rozwinął się w całokształt mechanizmów zawłaszczenia przez państwo zasobów i zarządzania na tej podstawie gospodarką, społecznymi, socjokulturowymi i innymi dziedzinami rozwoju społecznego. Skrajnie wysoki poziom centralizacji, która objęła nie tylko stosunki ekonomiczne, tłumaczono nie wewnętrzną transformacją tych stosunków, lecz połączeniem władzy i własności, przekształceniem władzy w obiekt własności. W tym samym czasie centralizm, który przeniknął gospodarkę i całą władzę, stał się sposobem umocnienia i rozwoju oligarchizmu państwowego.

Realizacja centralizmu w gospodarce, tzn. zapewnienie jej rozwoju na zasadach upaństwowienia i zgodnie ze strategiami państwowymi, powodowała konieczność zamiany uprzednio istniejącego towarowo-rynkowego sposobu obrotu gospodarczego nowym systemem. Towarowo-rynkowe podstawy stosunków ekonomicznych nie tylko były sprzeczne z bezpośrednimi centralistycznymi formami organizacji stosunków ekonomicznych i koncentracji zasobów przez państwo, ale po prostu nie byłyby przez nie dozwolone. Centralizmowi państwowemu odpowiadał inny, nie równoważny, a redystrybucyjny sposób obrotu ekonomicznego, który polegał na bezpośrednim nawiązaniu stosunków ekonomicznych i wymianie działalności za pomocą wprowadzonych przez państwo mechanizmów międzybranżowej redystrybucji wytwarzanej produkcji dodanej zgodnie ze strukturalną polityką państwa.

Najważniejszym, co zniknęło z istniejącego poprzednio mechanizmu gospodarczego, były jego miarodajne podstawy cenowe i swoboda konkurencyjna powiązań i działań gospodarczych. Jednak obrót centralistyczno-redystrybucyjny w skali gospodarki narodowej nie mógł być realizowany bez włączenia do niego elementów wymiany rynkowej. Jest to związane z realnym izolacjonizmem ekonomicznym podmiotów gospodarczych, zróżnicowaniem warunków ich działalności i interesów ekonomicznych, koniecznością uwzględniania proporcji pieniężnych w procesie reprodukcji. Stosunki towarowe (niezależnie od tego czy były uznawane, czy negowane, nieprzestrzegane, ograniczane itp.) wchodziły w skład

tkanki upaństwowionej gospodarki. Dlatego obrót gospodarczy, po pierwsze, dokonywany był w formie towarowej i, po drugie, zawierał mechanizmy powołane do połączenia mechanizmów towarowych i centralistyczno-redystrybucyjnych. Jedną z takich najbardziej znaczących form stał się rozrachunek gospodarczy.

W celu kształtowania się i funkcjonowania upaństwowionego systemu oraz realizacji jego strategii ekonomicznych i społecznych trzeba było połączyć zrodzone przez niego różnorodne instytucje i mechanizmy w taki sposób, żeby zapewnić ich współdziałanie i orientację na umocnienie systemu.

Powszechną instytucją rozwiązującą to zadanie stało się planowanie, we wszystkich sferach i na wszystkich poziomach działalności społeczno-gospodarczej, poczynając od poziomu gospodarki narodowej, a kończąc na szczeblu podstawowym. Planowanie stało się formą realizacji centralistyczno-redystrybucyjnego sposobu obrotu gospodarczego, w tym regulowania, ograniczania i wykorzystywania zawartych w gospodarce elementów stosunków towarowych². Planowanie pozwoliło na koncentrację zasobów, ich dystrybucję, ustalanie ilościowych wskaźników rozwoju ekonomicznego i społecznego oraz na poddanie stosunków ekonomicznych i innych kontroli państwa. Skuteczność tej formy niejednokrotnie przejawiała się w najtrudniejszych sytuacjach nie tylko gospodarczych.

Planowanie – to główne osiągnięcie upaństwowionego systemu z punktu widzenia stworzenia nowych form rozwoju gospodarczego. Ale równocześnie zawarte w nim były także sprzeczności odzwierciedlające jego centralistyczną naturę. Po pierwsze, planowanie, obejmując i kontrolując różne aspekty rozwoju ekonomicznego i społecznego, tym samym podważało inicjatywę, możliwości poszukiwania bardziej racjonalnych rozwiązań. Po drugie, planowanie nawet przy jego szeroko rozbudowanej strukturze nie mogło uwzględnić rosnących powiązań ekonomicznych i innych, przewidzieć wykorzystania wszystkich możliwości zasobowych itd. Im bardziej skomplikowana w miarę przechodzenia do stadium industrialnego stawała się gospodarka narodowa, im bardziej komplikował się ustrój społeczny, tym mniej efektywne stawały się centralistyczno-upaństwowione planowe formy rozwoju. Jednocześnie słabły możliwości władzy państwowej jako głównego filaru upaństwowionego systemu. Wszystko to odzwierciedlało i nasilało sprzeczność między rozwojem produkcji, warunkami funkcjonowania, bezpieczeństwa społecznego i upaństwowionym sposobem ich organizacji. Im dłużej trwał rozwój społeczny, tym bardziej zaczynał być wstrzymywany przez upaństwowiony system.

Takie są główne ogniwa stosunków ekonomicznych systemu państwowo-oligarchicznego, charakteryzujące podstawy, sposoby i formy jego kształtowania oraz funkcjonowania.

² Zwykle planowanie traktowane jest jako forma planowego charakteru rozwoju systemu radzieckiego. Ale to jeden z ideologicznych mitów. Chodzi o to, że planowy rozwój zakłada zapewnienie proporcjonalności w gospodarce narodowej, efektywności ekonomicznej i społecznej, kompleksowości zmian we wszystkich wzajemnie powiązanych dziedzinach życia i działalności itd. Tego właśnie ani upaństwowienie, ani redystrybucyjny sposób obrotu gospodarczego nigdy nie dawały i dać nie mogły.

Podstawy tego systemu określiły również charakter pracy i treść stosunków pracy w nim. Faktyczne wywłaszczenie narodu z własności oznaczało, że upaństwowiony system funkcjonował i reprodukował się na bazie pracy najemnej. W porównaniu z systemem kapitalistycznym nowe było to, że jedynym pracodawcą było teraz państwo i to miało zasadnicze znaczenie:

- powstawał powszechny ekonomiczny przymus pracy, ponieważ praca była jedynym (zdecydowanie przeważającym) źródłem utrzymania;
- zadowolenie i niezadowolenie narodu z sytuacji ekonomicznej i społecznej, z warunków funkcjonowania przenosiło się na państwo;
- państwo jako właściciel stawało się nie tylko politycznie, ale też ekonomicznie odpowiedzialne za zabezpieczenie narodu i na mocy tej jego natury powinno było zapewnić bezpieczeństwo różnych warstw społecznych (łącznie z powszechnym zatrudnieniem), nawet bez względu na ekonomiczną skuteczność takich gwarancji (stąd zbieżność wielu aspektów stosunków społecznych w upaństwowionym systemie z deklarowanymi zasadami socjalistycznymi). Równocześnie redystrybucyjny sposób obrotu gospodarczego i uprzywilejowana sytuacja w społeczeństwie warstw społecznych wykonujących funkcje władcze uwarunkowały możliwości powstania i rozrastania się stosunków wyzysku.

Centralizm, redystrybucyjny sposób obrotu ekonomicznego, planowe prowadzenie gospodarki pozwoliły państwu w pewnym zakresie na pełnienie jego społeczno-ekonomicznych funkcji, ale nie mogły one usunąć sprzeczności między państwem-właścicielem i narodem-niewłaścicielem. Sprzeczność ta nieuchronnie rozwijała się wraz z pogłębianiem wskazanych wyżej sprzeczności upaństwowionego systemu, negatywnie wpływających na jego efektywność. Całokształt tych wszystkich sprzeczności w rezultacie końcowym mógł zostać rozwiązany tylko razem z likwidacją systemu państwowo-oligarchicznego.

Istotnym aspektem rozwoju stosunków społeczno-gospodarczych w ramach upaństwowionego systemu były relacje ich państwowych i niepaństwowych form. Jak już wspomniano, tendencja do absolutnego upaństwowienia nie mogła zrealizować się do końca. Państwo nie posiadało zdolności przenikania we wszystkie szczeliny/dziedziny życia gospodarczego i społecznego, tym bardziej w kraju pierwotnie chłopskim. Nie mogło ono również usunąć właściwego naturze człowieka pierwiastka własności prywatnej, nawet zlikwidowawszy ją formalnie. Dlatego obiektywnie razem z państwowymi istniały niepaństwowe formy stosunków społeczno-ekonomicznych, doświadczających ciągłego odpychania ich przez państwo.

Zgodnie z dwiema podstawami niepaństwowych form stosunków społeczno-ekonomicznych wykształciły się dwie linie ich rozwoju:

- 1) kształtowanie się oficjalnie uznanych, dozwolonych i faktycznie w znacznym stopniu upaństwowionych form;
- 2) powstawanie nieformalnych stosunków (szara strefa) istniejących obok upaństwowionego systemu lub wewnątrz niego, będących jego przeciwieństwem.

Niepaństwowe stosunki pierwszego rodzaju były reprezentowane przez całość form spółdzielczych, indywidualne gospodarstwa przyzagrodowe ludności i działalność rzemieślniczo-chałupniczą.

Formy spółdzielcze to:

Po pierwsze, upaństwowione resztki spółdzielczości okresu NEP, tzn. niezrealizowanych intencji powszechnej kooperacji ludności (spółdzielczość spożywców, spółdzielczość łowiecka (rybacka), spółki/spółdzielnie poszukiwaczy złota). Wszystkie te spółdzielcze formy podlegały sztywnej regulacji państwowej i były niezbędne do mobilizacji różnego rodzaju zasobów, produkcji towarów powszechnego użytku, prowadzenia obrotu między miastem i wsią.

Po drugie, nowo utworzona już w okresie kształtowania systemu państwowego spółdzielczość kołchozowa (która zamieniała wcześniej działające różne formy spółdzielczości rolniczej) i, co najważniejsze, wykorzystana jako sposób likwidacji prywatnego rolnictwa chłopskiego. W ten sposób została rozwiązana skomplikowana dla kształtowania upaństwowionego systemu sprawa objęcia przez niego zasadniczej części ludności kraju – chłopstwa – i zamiany drobnego rolnictwa na wielkoobszarowe. W istocie forma spółdzielczo-kołchozowa w wielu aspektach była przeciwstawna spółdzielczości (zarówno w metodach jej kształtowania jak i w treści stosunków społeczno-ekonomicznych itd.). Jednocześnie były w niej zawarte elementy spółdzielczości w organizacji stosunków wewnątrzgospodarczych, w wykorzystaniu produkcji, w zasadach reprodukcji. W spółdzielczości kołchozowej zamiast niemożliwego wariantu nacjonalizacji własności chłopskiej (choćby dlatego, że państwo nie miało co z nią zrobić) znaleziono wariant półnacjonalizacji, w wyniku której gospodarstwo już nie należało do chłopca, ale był on przywiązany do tego gospodarstwa. Taka półnacjonalizacja spółdzielcza masowo mogła być dokonana jedynie poprzez zmuszanie i przymus bezpośredni. Dlatego z pozycji upaństwowionego systemu forma spółdzielczo-kołchozowa zawsze była „niedojrzała”, „niekonsekwentna” itp. Zawierała ona w sobie i niepaństwowe, i społeczne, i społeczno-psychologiczne pierwiastki ekonomiczne.

Wykorzystując te okoliczności, państwo, z jednej strony, nie podejmowało się zabezpieczenia warunków funkcjonowania i gwarancji społecznych dla chłopstwa kołchozowego. Z drugiej strony, otrzymało ono możliwość poprzez nierównoważne stosunki w ciągu długich okresów konfiskowania nie tylko produkcji dodatkowej, lecz także znacznej części produkcji podstawowej, poddając chłopstwo okrutnej eksploatacji. To był jeden z ostrzejszych przejawów oligarchicznej istoty upaństwowienia.

Ogólnie w ramach oligarchizmu państwowego spółdzielczość w jej różnych przejawach była dodatkowym systemem stosunków społeczno-ekonomicznych, związanym lecz nie zbieżnym z upaństwowionymi stosunkami, zaprzeczającym im.

Indywidualne gospodarstwa przyzagrodowe ludności i w znacznym stopniu działalność chałupniczo-rzemieślnicza były wieloma niemi połączone z gospodarką spółdzielczą i państwową oraz dlatego były tolerowane i wykorzystywane przez upaństwowiony system. Szczególnie dotyczy to indywidualnych gospodarstw

przysagrodowych, bez których elementarne zabezpieczenie ludności w żywność byłoby nie do pomyślenia.

Jednocześnie te formy gospodarowania traktowano jako tymczasowo istniejące pozostałości własności prywatnej, na nie wywierano silny nacisk ekonomiczny i ideologiczny oraz bezpośredni ucisk administracyjny.

Oficjalnie uznane niepaństwowe formy ekonomiczne prowadziły swoją działalność jawnie i ograniczenie ich funkcjonowania nie wymagało dużo zachodu. Trudniej było panującemu systemowi walczyć z nieformalnymi stosunkami ekonomicznymi i innymi, które z różnych stron podważały go, ale w zasadzie były ukryte. Można wymienić dwie główne przyczyny rozwoju i rozpowszechniania się szarej strefy. Po pierwsze, istniały nisze gospodarcze, nie zajęte przez państwo, które mogły być wykorzystane do realizacji prywatnej przedsiębiorczości, formalnie zlikwidowane przez upaństwowiony system. Po drugie, cały czas istniał deficyt towarów powszechnego użytku, usług dla ludności i komunalnych. Te czynniki zdecydowały o tym, że funkcjonowanie szarej strefy stało się nie tylko możliwe, ale również konieczne. W taki sposób, niszcząc prywatną własność, przedsiębiorczość i wolny rynek, upaństwowiony system faktycznie je odtwarzał. Jednak nielegalne lub półlegalne warunki ich istnienia wypaczały te społeczne instytucje.

Szara strefa rozwijała się razem z upaństwowionym systemem i stopniowo splatała się z gospodarką państwową na gruncie nielegalnego dostępu do surowców, możliwości zbytu produkcji, przekupywania urzędników państwowych itp. Znaczna część tych działań miała charakter kryminalny. Wszystkie segmenty szarej strefy, zarówno rozwijające się równolegle z gospodarką państwową jak i wewnątrz niej, rozluźniały upaństwowiony system. Wzrost szarej strefy świadczył o występowaniu nie zawsze konstruktywnych sił społeczno-ekonomicznych zdolnych w razie osłabienia państwowych pierwiastków władczych dokonać zmiany władzy w rezultacie wykorzystania władzy-własności w interesach osobistych, rosnącej korupcji i innych czynników, dla zainicjowania likwidacji własności państwowej, w tym w celach destrukcyjnych. Z tym niebezpieczeństwem system państwowo-oligarchiczny nie mógł sobie poradzić. Szeroko rozpowszechniane twierdzenie o całkowitej likwidacji własności prywatnej, prywatnych form gospodarowania, prywatnej przedsiębiorczości, społeczno-ekonomicznej czystości istniejącego ustroju również było ideologicznym mitem.

STRUKTURA SPOŁECZNA I SIŁY MOTORYCZNE UPAŃSTWOWIONEGO SYSTEMU

Istota i sprzeczności stosunków ekonomicznych określiły strukturę społeczną upaństwowionego systemu i znalazły w niej odbicie, poddając ją swemu różnokierunkowemu oddziaływaniu.

Stosunek: władza (własność)–państwo (właściciel)–naród (niewłaściciel) formalnie postawił wszystkich w równej sytuacji wobec państwa. Ale państwo jako instytucja społeczna, do tego właściciel (a to już nowy typ państwa) powinno mieć

podmiot swojej działalności – warstwę ludzi posiadających władzę polityczną i ekonomiczną oraz pełniących funkcje należne państwu tego typu. W rezultacie warstwa ta stawała się podmiotem stosunków własności. Właśnie ona była bazą społeczną rozwoju upaństwowionego systemu, utrwalającą jego polityczne i ekonomiczne panowanie w społeczeństwie. Specyfika tego podmiotu stosunków własnościowych polegała na tym, że właścicielem była właśnie warstwa posiadająca władzę państwową. Własność państwowa nie była i nie mogła być spersonifikowana. To była własność państwa jako instytucji społecznej, a nie jednostek. Konkretni ludzie byli tymczasowymi dysponentami własności dopóty, dopóki byli posiadaczami jej specyficznego obiektu – władzy i ich władczych uprawnień. Byli to swego rodzaju półwłaściciele lub tymczasowi właściciele, ponieważ władza jako obiekt własności danego człowieka miała charakter przejściowy. Stąd wiele sprzeczności wewnętrznych w ramach tej warstwy związanych z walką o władzę, o sytuację właściciela-dysponenta, o posiadanie większego zakresu władczych uprawnień polityczno-ekonomicznych.

Zróżnicowanie władczych uprawnień polityczno-ekonomicznych stało się podstawą zróżnicowania wewnętrznego i hierarchicznej organizacji warstwy dysponentów własności, po pierwsze, według miejsca w systemie władzy i odpowiednio według zakresu uprawnień władczych, a po drugie, według wzajemnie powiązanych i subordynowanych poziomów władzy od najwyższej do lokalnej. Samo istnienie warstwy posiadającej władzę polityczno-ekonomiczną, jej hierarchiczna organizacja i ograniczoność w najbardziej wyraźny sposób wyrażały oligarchiczną istotę upaństwowionego systemu. Górna część tej warstwy na każdym z władczych poziomów, posiadająca najszerze funkcje władcze, faktycznie była podmiotem oligarchizmu państwowego. Inne jego części były podstawą reprodukcji tego podmiotu.

Jak już wskazano, oddzielenie warstwy bezpośrednio wykonującej funkcje władcze stało się początkiem powstawania struktury społecznej według stopnia bliskości od władzy polityczno-ekonomicznej. Społeczna warstwa dysponentów własności potrzebowała warstwy organizatorów odpowiedzialnych za wykonanie jej decyzji. Tak jak warstwa władzy, była ona wewnątrznie hierarchicznie zróżnicowana i obejmowała średni szczebel urzędniczy, przedstawiciele struktur gospodarczych średniego szczebla na wszystkich poziomach. Do tej warstwy przynależała i częściowo się z nią zlewała warstwa wykonawców decyzji władczych – część urzędników, pracowników inżynieryjno-technicznych, gospodarczych i innych, bezpośrednio związanych z warstwami zarządzanych „mas ludzi pracy”. Te ostatnie były grupą reprezentującą najszerze grupy społeczne, w dosłownym znaczeniu zapewniające istnienie i rozwój całego upaństwowionego systemu. Ale to nie była klasa-hegemon (panująca), a warstwa znajdująca się pod butem górującej nad nią hierarchii z jej oligarchiczną „wierchuszką”. Struktura wewnętrzna tych warstw zachowała pewne klasowe pierwiastki. Dotyczy to różnic między robotnikami (pracownikami przedsiębiorstw i organizacji państwowych) a kołchozowym chłopstwem. Klasa robotnicza sama był twórcą upaństwowionego systemu (w okresie rewolucyjnym i porewolucyjnym), ale stała się zależna od państwa–

właściciela. Kołchozowe chłopstwo było stworzone przez upaństwowiony system, a ściślej – jego stworzenie zakończyło kształtowanie podstaw społeczno-ekonomicznych systemu. Stworzenie tej nowej klasy oparte było na wymuszeniu, w znacznej mierze z zastosowaniem przemocy. Jednocześnie chłopstwu kołchozowemu pozostawiono określoną własność. Ale paradoks polegał na tym, że własność kołchozowa podlegała upaństwowieniu w takich formach, że ta klasa-właściciel znalazła się w sytuacji ekonomicznej, społecznej, obywatelskiej znacznie trudniejszej niż państwowi robotnicy. Kołchoźnicy byli pozbawieni wielu elementarnych praw i swobód obywatelskich.

Wreszcie w ramach struktury społecznej upaństwowionego systemu stworzono najniższą warstwę społeczną, pozbawioną nie tylko własności, ale także praw obywatelskich i politycznych. Obejmowała ona resztki byłych uprzywilejowanych warstw społeczeństwa kapitalistycznego, rozkułaczane chłopstwo, drobnych przedsiębiorców (nepmanów) itp. W istocie był to konglomerat tej części społeczeństwa, która mogła być upaństwowiona tylko poprzez pozbawienie jej poprzedniego statusu społecznego, a razem z nim również swobód obywatelskich. Znaczna część tej warstwy poddawana była różnego rodzaju represjom. Ich skala była różna na różnych etapach rozwoju upaństwowionego systemu, ale praktycznie zawsze istniała i okresowo była uzupełniana o grupy osób, które oligarchia państwowa uważała za niebezpieczne dla siebie.

Upaństwowionemu systemowi potrzebna była jeszcze jedna warstwa społeczna – obsługująca jego potrzeby i interesy naukowo-techniczne, socjokulturowe, ideologiczne i inne. Warstwa ta zależała od oligarchicznej „wierchuszki” i była jej podporządkowana. Znaczna część tej grupy pracowała na rzecz upaństwowionego systemu, przystosowując się do niego i wierząc w jego pseudospołeczny charakter. Ale z powodu specyfiki sfer działalności tej warstwy i funkcji, które pełniła w upaństwowionym systemie, nie była ona jednym ze szczebli społecznej drabiny hierarchicznej, znajdując się na jej uboczu i posiadając pewną społeczną autonomię. Wewnątrz niej zawsze były obecne siły rozumiejące, chociaż w różnym stopniu, istotę rzeczywistych sprzeczności i brak perspektyw upaństwowionego systemu, zasadnicze rozbieżności między jego treścią a formą itd. Tak czy inaczej, znajdowało to odbicie w rezultatach działalności umysłowej i tworzyło intelektualny grunt dla rozchwiania systemu. Stąd brak zaufania oligarchii do tej warstwy oraz ideologiczne i inne naciski na nią.

W ramach upaństwowionego systemu rozwijały się elementy struktury społecznej, zrodzone przez szarą strefę i własność prywatną. Krzyżowały się one i łączyły z hierarchicznymi warstwami społecznymi upaństwowionego systemu, wywierając deformujący wpływ zarówno na nie, jak i na cały system.

Upaństwowiony system, wykształciwszy hierarchicznie zbudowaną strukturę społeczną i oddzieliwszy od własności wszystkie warstwy oprócz najwyższej, w tym samym czasie stworzył przesłanki dla dosyć szerokiej dynamiki społecznej. Zniknęły takie przeszkody stojące na drodze tej ostatniej, jak: prywatna własność, bogactwo, granice stanowe, niemożność otrzymania wykształcenia przez szerokie warstwy narodu itd. Na odwrót, umowność lub dostateczna otwartość granic mię-

dzy warstwami (oprócz najwyższej i najniższej), państwowe gwarancje socjalne, zamiana bodźców do uzyskania bogactwa na bodźce podniesienia statusu społecznego, znaczenie pełnionych funkcji, stały się silnymi czynnikami dynamiki społecznej; była ona też najważniejszą siłą motoryczną rozwoju uspołecznionego systemu. I przede wszystkim dzięki niej Związek Radziecki nabrał szybkiego tempa rozwoju społeczno-ekonomicznego w pierwszych okresach istnienia upaństwowionego systemu.

Drugim stymulatorem rozwoju był przymus ekonomiczny i nieekonomiczny. Przymus nieekonomiczny wzmógł się gwałtownie po zakończeniu procesu nacjonalizacji (kolektywizacja i rozkułaczanie), a potem niejednokrotnie okresowo się nasilał. Jednak przymus (a tym bardziej przemoc) mógł dać jedynie tymczasowy i niejednoznaczny efekt. Przykładem tego może być kolektywizacja, która dostarczyła siłę roboczą dla budownictwa i produkcji przemysłowej, ale zrujnowała rolnictwo i zburzyła nadzieje na zapewnienie sprawiedliwości społecznej przez nowy ustroj, chociaż w napiętych okresach przymus (tak zwany porządek) pomagał prędzej rozwiązać najtrudniejsze problemy ekonomiczne (w tym w okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i w okresie powojennym).

Dynamizm społeczny i przymus były siłami sprzecznymi ze sobą, ale historycznie tak się ułożyło, że obie zaczęły stopniowo słabnąć i gasnąć. W miarę rozwoju upaństwowionego systemu zaczęło się zwiększać zróżnicowanie i hermetyczność/kastowość hierarchicznych warstw społecznych oraz ich samoodtwarzanie się, zaczęły się różnicować także poziomy gwarancji społecznych, co świadczyło o nasileniu oligarchicznego charakteru systemu, wzroście wyzysku i w efekcie prowadziło do zmniejszenia możliwości dynamiki społecznej, chociaż dynamika ta zachowała się do końca istnienia upaństwowionego systemu i była jedną z jego silnych stron. Równocześnie zaczęła obniżać się efektywność rozwoju gospodarki funkcjonującej na bazie centralizmu państwowego. Osłabiało to zarówno podstawy upaństwowienia, jak i skuteczność nieekonomicznego przymusu. Zmniejszenie sił motorycznych systemu stopniowo doprowadziło do jego stagnacji gospodarczej i społecznej oraz do wzrostu obiektywnych i subiektywnych przesłanek jego likwidacji.

PAŃSTWO I GOSPODARKA W OKRESIE PORADZIECKIM

System upaństwowiono-oligarchiczny przeszedł szereg szybko zmieniających się etapów: swojego powstawania, umocnienia, stagnacji i upadku. Ogólna linia zachodzących na tych etapach zmian polegała na tym, że im bardziej złożona stawała się gospodarka i życie społeczne, tym silniej przenikało w nie upaństwowienie i tym mniej zdolne okazywało się ono do rozwiązywania powstających problemów ekonomicznych i społecznych, tym bardziej oligarchiczna i totalitarna natura władzy była sprzeczna z obiektywnymi tendencjami produkcyjno-gospodarczej i społecznej transformacji społeczeństwa. Do rozwiązania powstających

komplikacji i sprzeczności konieczna była zmiana oligarchicznej natury samej władzy politycznej, ale zdolności do samotransformacji ta władza nie miała. Podejmowane niejednokrotnie niekonsekwentne próby demokratyzacji społeczno-politycznej i ekonomicznej nieuchronnie były odrzucane przez upaństwowiony system. W drugiej połowie lat 80. ostatecznie ujawniła się niezdolność upaństwowionego systemu do transformacji zgodnie ze światowymi tendencjami rozwoju i interesami szerokich warstw narodu. Pogłębił się ogólny kryzys tego systemu, zaczęły się rozpadać jego konstrukcje społeczno-polityczne, razem z nimi runął także sam system.

W powstających warunkach najbardziej gotowy do przeprowadzenia w kraju radykalnych zmian okazał się prawicowo-radykalny nurt ruchu społecznego, w rękach którego (i znacznej części funkcjonariuszy partyjno-państwowych, którzy do niego dołączyli) właśnie znalazła się władza państwowa.

Jeśli mówić ogólnie o prawicowo-liberalnej strategii lat 90., to nie można nie zauważyć w niej mieszaniny procesów:

- 1) absolutnie niezbędnych do likwidacji ustroju upaństwowiono-oligarchicznego (odtworzenia systemu rynkowego i jego instytucji, prywatyzacji i rozwoju własności prywatnej, decentralizacji obrotu gospodarczego),
- 2) ich kapitalistycznej treści,
- 3) administracyjno-centralistycznych elementów regulacyjnych.

Stanowiło to konsekwencję faktu, iż kapitalizm w Rosji w końcu XX wieku nie rozwijał się jako proces naturalny, wygrywając w konkurencji z innymi kierunkami, a był zaszczerpiony dzięki polityce państwa, która dławiła inne warianty przemian lub nie dopuszczała do nich. W rezultacie zostały osłabione lub zdeformowane pozytywne tendencje i kierunki przekształceń, w tym podkopane bodźce przedsiębiorczości produkcyjnej, działalności inwestycyjnej itd. Co więcej, zdeformowane okazały się również kapitalistyczne pierwiastki przede wszystkim dzięki rozrastaniu się kapitału spekulacyjnego, kryminalizacji stosunków ekonomicznych, sztucznie przyspieszanej koncentracji kapitału w rękach niewielkiej grupy ludzi.

Wszystko to przesądziło o skrajnie sprzecznych, głównie negatywnych i niebezpiecznych dla przyszłości kraju skutkach reform prawicowo-liberalnych, które przybrały postać globalnego kryzysu społecznego lat 90.

Jednym z najważniejszych rezultatów reform tego okresu stało się powstawanie dużych prywatnych oligarchii, które skupiły w swoich rękach prawie 2/3 zasobów społecznych. System oligarchizmu państwowego zaczął zastępować szybko rozwijający się kapitalizm prywatno-oligarchiczny. W rezultacie, w pierwszej połowie lat 90. osłabiona władza państwowo-polityczna stała się całkowicie zależna od prywatnego kapitału oligarchicznego, który określał zarówno strategię tej władzy, jak i personalny skład jej funkcjonariuszy.

Jednak pogłębiający się kryzys i nasilające się protesty społeczne zmusiły władzę do odtworzenia swojej struktury i hierarchii, poszukiwania sposobów zwięk-

szenia wpływu na wielki kapitał, poddania go kontroli państwowo-politycznej. W końcu lat 90. i na początku XXI wieku zadanie to było przez władzę w znacznym stopniu wykonane, ale nie wskutek przewyciężenia oligarchizmu jako zjawiska społecznego, lecz poprzez, po pierwsze, faktyczne zrastanie się państwa (warstw państwowo-politycznych) i prywatnego oligarchicznego kapitału, a po drugie, nasilenie nacisku państwowego na prywatne struktury oligarchiczne. Władza państwowa w praktyce zmanifestowała, że jest ona silniejsza od każdego indywidualnego, nawet najsilniejszego oligarchy. Umocniły się państwowo-polityczne zręby rozwoju wielkiej przedsiębiorczości kapitalistycznej.

Globalny kryzys ekonomiczny, który zaczął się w 2008 roku, przyczynił się zarówno do zmiany sytuacji między siłami państwowo-politycznymi i prywatno-oligarchicznymi na korzyść tych pierwszych, jak i do zwiększenia roli państwa w regulowaniu procesów ekonomicznych.

Ale sama zmiana stosunku państwowo-politycznych, własnościowych i ekonomicznych czynników rozwoju w tę czy inną stronę nie rozwiązuje problemu zapewnienia racjonalnego programu rozwoju kraju, niedopuszczenia do różnych wypaczeń i deformacji politycznych i ekonomicznych, w tym o charakterze totalitarnym i pseudoliberalnym. W celu wyeliminowania podobnych zagrożeń i zjawisk konieczne są zasadnicze zmiany w strukturze sił politycznych oraz w ustroju politycznym kraju.

Sens i strategiczne kierunki tych zmian w Rosji oznaczają kształtowanie konsekwentnego systemu demokracji, u podstaw której leży świadomość i realizacja przez szerokie społeczne warstwy narodu roli podmiotu stosunków społeczno-politycznych, określającego ich cele i treść, inaczej rzeczywista konsekwentna demokracja nie będzie możliwa. W związku z tym rozwój systemu politycznego powinien zmierzać w dwóch wzajemnie powiązanych, ale różnych kierunkach: kształtowania i osiągnięcia państwowej demokracji politycznej oraz tworzenia obywatelskiego niepaństwowego sektora jako elementu społeczno-politycznego ustroju kraju, przy równoczesnym znalezieniu form i sposobów zapewnienia równowagi między nimi. Rozwój w tych kierunkach będzie oznaczał w praktyce stopniowe tworzenie społeczeństwa obywatelskiego, stanowiącego jedną z istotnych cech ustrojowych społeczeństwa mieszanego.

Na pierwszych, zwłaszcza wyjściowych szczeblach dążenia do nowego ustroju społecznego ważne jest rozpoczęcie tych procesów i stopniowe ich pogłębianie w celu kształtowania warunków i sił społeczno-politycznych, zapewniających zwrot w rozwoju kraju w kierunku społeczeństwa mieszanego. W związku z tym można wyróżnić trzy podstawowe aspekty demokratyzacji stosunków społeczno-politycznych.

Pierwszy z nich – to wykluczenie z systemu władzy państwowej jakichkolwiek grup autorytarnych i możliwości autorytaryzmu, stwarzającego zagrożenie reanimacji totalitaryzmu i dezintegracji społeczeństwa.

Drugi aspekt – zachowanie i rozwój możliwości funkcjonowania w kraju różnych sił politycznych działających w ramach prawa i odzwierciedlających interesy różnych społecznych warstw narodu; zapewnienie obowiązkowej zmiany struktur

władczych zgodnie z wolą narodu, dla którego należy stworzyć autentycznie demokratyczne przesłanki, wykluczające wszelkie formy i sposoby władczego, administracyjnego nacisku na ludzi.

Trzeci aspekt demokratyzacji – tworzenie warunków samorządności. Szczególne znaczenie samorządności w procesie dążenia Rosji do społeczeństwa mieszanego tłumaczy się, po pierwsze, totalitarną przeszłością kraju, a po drugie rolą, którą może ono odegrać w jej dążeniu do zintegrowanego społeczeństwa mieszanego. Tworzenie samorządności jest czynnikiem zarówno podważania tradycji totalitarnych poprzez rozwój bezpośredniego ludowładztwa, jak i zmiany społecznej istoty obecnego politycznego ustroju kraju, nabycia przez niego autentycznej demokratycznej treści.

Bazą dla tworzenia rzeczywistej samorządności ludności może stać się stworzenie ekonomicznych i prawnych podstaw samorządności, zaprowadzenie demokratycznego porządku określania jej form, ustanowienie zasad rozdzielania i wzajemnego powiązania funkcji zarówno organów samorządowych jak i władzy państwowej, znalezienie możliwości i kierunku kształtowania systemu samorządności, zabezpieczenie gwarancji, które będą zapobiegać upaństwowieniu samorządności.

Obecnie nie stworzono jeszcze ekonomicznych podstaw samorządności. Słabo rozwinięte są różne formy małej i średniej przedsiębiorczości produkcyjnej, samodzielne stowarzyszenia ludności w celu rozwiązywania lokalnych społecznych i ekonomicznych problemów. Tymczasem właśnie inicjatywa ludności na szczeblu samorządowym może stać się realnym bodźcem rozwoju podstawowych ekonomicznych, społecznych i politycznych stosunków i struktur postkapitalistycznego społeczeństwa.

STRESZCZENIE

W artykule została przeprowadzona analiza szczególnej struktury gospodarczo-politycznej państwa rosyjskiego w okresie od początku lat 30. do końca lat 80. XX wieku. Struktura społeczna Rosji była wówczas oparta na hierarchicznej jednolitej władzy państwowej, wspieranej przez krańcowo znacjonalizowaną gospodarkę o scentralizowanym mechanizmie decyzyjnym. System ten nazwany – przez wzgląd na niewielką liczebnie grupę ludzi sprawujących władzę polityczną i gospodarczą – systemem państwowo-oligarchicznym stawał się z biegiem czasu coraz mniej sprawny. Przeprowadzona analiza wykazała, że wraz z upływem czasu system ten stawał się w sferze ekonomicznej coraz bardziej nieefektywny, a w sferze politycznej – coraz bardziej hamował rozwój i zmiany stosunków społecznych.

W drugiej połowie lat 80. system pogrążył się w kryzysie i upadł. Zaczęły formować się rynkowe więzi gospodarcze, które – ze względu na brak tradycji w spontanicznym kształtowaniu się stosunków społecznych – nabierały cech kryminalno-mafijnych. Reakcją państwa rosyjskiego na przełomie XX i XXI wieku jest próba odtworzenia systemu państwowo-oligarchicznego z elementami spe-

cyficznie sprywatyzowanej gospodarki. Opisane doświadczenie wskazuje jednak, że nie ma on perspektyw rozwoju. Autor dostrzega taką perspektywę w realizacji koncepcji tzw. mieszanego społeczeństwa, charakteryzującego się eliminacją elementów autokratycznych i połączeniem demokratycznego państwa z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego.

Słowa kluczowe: struktura społeczna i gospodarcza Rosji w XX w., system państwowo-oligarchiczny.

STATE & ECONOMY IN RUSSIA. 20TH C LESSONS TO BE LEARNT

In the article an analysis of the very special economic & social structure of the Russian state in the period from early 1930-ties till the end of 1980-ties is provided.

The social structure in Russia was at that time based on hierarchical homogenous state government supported by excessively nationalized economy with a decisive mechanism highly centralized. The system because of the small elite segment of society holding political & economic power was named an oligarchic rule, and was becoming less & less efficient. The enquiry performed shows that with the passage of time the system has become, as concerns the field of economy, less & less efficient, and – as concerns the field of politics - it hampered the progress and changes in social relations.

In the mid 80-ties the system plunged in crisis and collapsed. Market economic bonds emerged, and because of absence of tradition molding out natural development of social relations, these economic bonds adopted criminal & mafia attributes. The response of the Russian state at the turn of the 20th & 21st century is illustrative of an attempt to reconstruct the oligarchic rule with some elements of economy privatized in an unconventional manner.

The experience under our investigation proves, however, that no ground for future development is provided. In the opinion of the Author the option concentrating on the so-called mixed society with elimination of autocratic elements and a combination of a democratic state with the institutions of the civil society is a possible solution.

Key words: the social and economic structure in Russia in XX c., oligarchic rule system.

